

מצד זה

עמוס לויתן

מוספים, ספרים, אירועים

גלו את האינטרנטקסטואליות שלה

לקראת סיום הנובלה מובאת הגיבורה, הנאשמת בהצתת בית אהובה, לפני שופט. היא לבושה ככלה בשמלה לבנה, כיסוי ראש והינומה. השופט קורא בעיון את הדפים שלפניו, קורע אותם לגזרים, מוסר אותם לבלבל ומכריז: "גזר הדין. גלו את פניה". הבלבל ניגש, מגלה את פניה, פוער את פיה, תוחב לתוכו את קרעי הנניר ומצווה עליה "ללעוס" הגיבורה לועסת לאט את קרעי הדפים עליהם, כך מתברר, כתוב סיפור. וכך מסתיימת הנובלה במשפטים שבהם נפתחה: "האהבה היא הדיאלקטיקה של השנאה... היא הפלא ההכרחי של האי רציונלי... אין בה פשרות, כמוה כחיפוש (חסר תוחלת) אחר אלוהים בקרב רפי אמונה... מי שרואה באלוהי את מקור האהבה מסוגל להשיג את בשלות הרוח... שני הפלאים העומדים ביסוד קיומנו כבני אדם הם האהבה והמצאת הזמן הדקדוקי עתיד..."

כשכתבה רונית מטלון את תמונת הסיום הזו של גלו את פניה (עם עובד, ספריה לעם 2006, עמ' 69) המזכירה את תמונת ההתקדשות של הנביא יחזקאל המצווה "לאכול את המגילה הזאת" בטרם יתנבא (יחזקאל ג'), לא שיערה מן הסתם שזה מה שתעשה לה הביקורת הנמהרת, תאלץ אותה לבלוע את סיפוריה וגם תלבין את פניה ברבים.

תחילה תקף בני ציפר, עורך 'תרבות וספרות' של 'הארץ' (16.6) את אורכה (הקצר) ואת עלותה (הגבוהה) של הנובלה, מבלי שקרא אותה כלל, לדעתי. כעבור שבוע בתגובה למערכת לעג דן מירון לראיון שנערך עמה ב'ספרים', אחר כך כיסח את ספרה אריק גלסנר ב'ספרות וספרים' של 'מעריב' (7.7) ברשימה

כבני אדם והם האהבה והמצאת הזמן הדקדוקי עתיד" (עמ' 10,69). אפשר לומר, כי היא תובעת בשם האהבה שינוי מהפכני בסדרי עולם.

האמת שמטלון אינה ניצבת לבדה בתביעתה זו. מה שנעלם מעיני המבקרים, שלא העמיקו ביצירתה, היא הערה בת שתי שורות בעמוד הזכויות של הספר (עמ' 4) בוו הלשון: "בעמ' 10 ובעמ' 69 נעשה שימוש בציטוטים מתוך ספרו של ג'ורג' סטיינר אראטה (עם עובד 2001, תרגום יוסי מילוא)".

כלומר, שתי הפסקאות שציינו למעלה כי הן פותחות ונועלות את גלו את פניה, כולל משפט המפתח ("שני פלאים עומדים ביסוד קיומנו כבני אדם והם האהבה והזמן הדקדוקי עתיד") אינן משלה אלא משל חוקר התרבות הנודע, הסופר והמחזאי ג'ורג' סטיינר (עמודים 184-185 בספרו). אין זה מפחית מיצירתה אלא

שכותרתה "חוסר אחריות ספרותית". כל אלה נחפזו במשפטם ולא דקו פורתא ביצירה שלפניהם. אולי אין זו "יצירת מופת", אבל זו יצירה חשובה שהושקעה בה מחשבה רבה והיא זכאית לפחות לניסיון פירוש קצת יותר מורכב ממה שנעשה עד כה. אנסה להאיר כמה נקודות מרכזיות שבה, אף שפענוח מלא שלה חורג ממסגרת מדור זה.

לכאורה מתארת הנובלה את סיפור קורותיה במשך לילה אחד של אשה הנוסעת עם ג'ריקן בנוזן להצית את בית אהובה. למעשה זהו סיפור דחוס מאוד, ששום דבר בו אינו כפשוטו. (קריאתו דרשה ממני מאמץ גדול יותר מזה שנדרש לי לקרוא את טקסטיל של אורלי קסטל-בלום הארוך ממנו פי כמה. וראה להלן). לדוגמה: גילוי הפנים הנזכר כבר בשם היצירה וכן במובאה שבה פתחנו, מעלה על הדעת ולא בכדי את צמד המושגים המקראי "גילוי פנים" ו"הסתר פנים" של אלוהים - סוגיה מרובת פנים כשלעצמה. כזכור, מבקש משה לראות את פני האלוהים וזה עונה לו "לא תוכל לראות פני כי לא יראני האדם וחי" (שמות לג). ואחר כך בהמשך נאמר עוד "וראית את אחורי ופני לא ייראו" (שם). אלוהים מציב כאן גבול עקרוני לידיעת האדם, אין הוא רשאי לדעת את העתיד לקרות, אלא רק את העבר ואת מה שכבר קרה. כלומר, אין האדם יכול לראות את ההיסטוריה "מפניה", אלא "מאחוריה" בלבד. (וראה גם המדרש הידוע על משה רבנו הכולל את הביטוי "חזור לאחוריק", כלומר התקדם בהילוך לאחור, בתלמוד בבלי, מנחות דף כט). רונית מטלון, בנובלה שלה, קוראת למעשה תיגר על תפיסה מסורתית מבוססת זו, כאשר היא פותחת ונועלת אותה במשפט המפתח: "שני פלאים עומדים ביסוד קיומנו

להפך, מעלה את ערכה, שכן אין פה גחמה ריקה, שימוש במילים "מפוצצות" כפי שכתב אריק גלסנר במאמרו, אלא שימוש מתוחכם באינטרנטקסטואליות שספר זה משופע בה (ואני פענחתי רק מקצתה). זאת ועוד: על סוגיה זו (של "פניה של ההיסטוריה או אחוריה") כתב ולטר בנימין בהתייחסו לציור "אנגלוס נובוס" (מלאך ההיסטוריה) של פול קליי, כי המלאך שבציור נראה נהדף מגן עדן כשגבו אל העתיד ופניו אל העבר (כמשה רבנו ב"חזור לאחוריק", ע.ל.) וכל מה שרואות עיניו הנדהמות הוא גל ההיסטוריה שמותירה ההיסטוריה בהתקדמותה. גם דברים אלה נזכרים בספרו של סטיינר אראטה (בעמ' 101) ואין ספק שרונית מטלון לא פסחה עליהם, מה שמחזק את פרשנותי ליצירתה.

התמונה מורכבת אף יותר, שכן "הסתר פנים",

משמעותית אחת, פגישתה של הגיבורה עם דמות נשית ששמה "המכונפת" ושעל כרטיס הביקור שלה כתוב: "השכינה, או צ'כונה. התמסרה פעם לגדול מכל. אשה עזובה, ייעוץ אישי ומשלוחים לבית הלקוח" (עמ' 43).

"השכינה", שהיא עולם ומלואו ביהדות, ולא נרחיב כאן, מורדת מן השמים (כמו הילל בן שחר, הוא "לוציפר" בנצרות, המורד באלוהים וחובר לשטן) אל קרקע המציאות והופכת להיות "צ'כונה", כלומר שכונה עירונית סתם עלי אדמות. עם זאת, המחברת לא מוותרת על סייעתא דשמיא שלה. היא מוסיפה לצטט משיר השירים, עורכת סיורים "בסוד הקסם הבורגני" ומסייעת לגיבורה להצית את בית אהובה. במילים אחרות, היא חוברת אליה במרידה שלה ב"מכלול" בשם "האהבה והמצאת הזמן הדקדוקי עתיד".

בנקודה אחת סוטה מטלון מהטקסט של סטיינר ומשמיטה את משפט הסיכום מדבריו. אצלו, לאחר המשפט הנזכר לעיל, מופיע משפט נוסף: "איחודם של השניים (האהבה והזמן הדקדוקי עתיד, ע.ל.), אם יתרחש אי פעם, הוא ימות המשיח".

מטלון אינה מאמינה בכך. קץ הימים המשיחי איננו באופק הציפיות של נובלה זו. נהפוך הוא. היא מאמינה במאבק בשיתוף כוחות אלוהיים אנרכיים כמו "השכינה או: צ'כונה". (ואולי גם קבלת הפנים הקשה שבה נתקבלה, הוא חלק ממאבקה זה).

שלוש יחידות בספרות ולשון

אומר מיד, אינני מחסידיה המושבעים של אורלי קסטל-בלום. בוודאי לא של הרומן האחרון שלה *טקסטיל* (הספריה החדשה, סימן קריאה הקיבוץ המאוחד, 2006). נזיד עתיר משמנים (סמליים) ודל בתבלינים (אמנותיים) שלא נאפה כהלכה. לא קשה להסכים עם התכנים - ציור גרוטסקי של ישראל בשנות אלפיים - אבל קשה ליהנות מהמרקמים שכמעט אינם קיימים. הביקורת כבר שבה וציינה כי לאורלי קסטל בלום יש עין רואה ואוזן שומעת רגישות והיא קולטת היטב את כל הטרנדים האחרונים שבמציאות הישראלית, אבל הכל אסוף כאן מפני השטח ונמסר באופן גולמי כמעט ללא שום עיבוד: אמנדה גרובר, מנהלת מפעל הטקסטיל 'לילה לי לוי' המייצר פיזמות ללא חשש שעטנו לציבור החרדי, מתה בניתוח להשתלת שכמות, המילה האחרונה בתחום הכירורגיה הפלסטית. בעלה עירד גרובר, ממציאן גאון וחתן פרס ישראל, שוקד על פיתוח מטי"ת, מדים נגד טרור, עשויים

עליו הוא בונה את השקפת עולמו, הוא לנתן אותו מכלול רציונליסטי ולהציב במקומו אקזיסטנציאליזם דתי, הבא להתמודד עם "אימת המוות שהיא חוויתו היסודית של החי באשר הוא" (וראה: יהודע עמיר דעת מאמינה עיונים במשנתו של פרנץ רוזנצווייג, עם עובד 2004). בכוכב הגאולה של רוזנצווייג שני משולשים. האחד: אלוהים, עולם, אדם. השני: בריאה, התגלות, גאולה, המורכבים זה על זה. מבנה מסובך, שהבנתו לא חיונית כרגע לענייננו, אבל תמצית דבריו מעניינת: "מטרת פעולתו של אדם בעולם היא גאולה. התנאי ההכרחי לפעולה זו הוא אהבה. אהבה היא המבצע הנגלה של מהותו הנצחית של אלוהים". רכיבים אלה (גאולה, אהבה, אלוהים) קיימים גם בנובלה של מטלון (היא אף מרבה לעסוק "במשולשים" נוצריים אמנם, בעמ' 51), אך בוודאי שמטרתה בראש ובראשונה היא לנתן את "המכלול" שאינו מותר מקום לאהבה טוטלית ומערערת-כל, כפי שהיא מתארת אותה.

מטרה זו מושגת באמצעות שרשרת אירועים הזויים ששיאם הוא מעשה ההצתה, תפיסתה על ידי ארבעת נציגי הממסד - "הכבאי, השוטר, הרעיה והאיכר החכם" - והבאתה לפני שופט שגוזר את דינה. לא אוכל להרחיב ואציין רק בקיצור: לאחר שנעזבה על ידי פאוזיה אוסף אותה "תלת קטנוע קומותיים" נהוג בידי דוכיפת פוחלץ המצמיד למצחה שממית, סמל למזל טוב ולתשוקה מינית ונפרד ממנה במילים "זה הסימן שלך. את אדם מסומן" (עמ' 22), שניתן לראות בו, בניגוד לאות קין, את מי שמסומן כקורבן של אהבה. בהמשך היא נופלת בידי שלושה פועלים המכונים "פועלי תשתית". הם שואלים אותה אם היא "מסכימה לאונס קבוצתי?" היא משיבה: "בשנים האחרונות התרחקתי מכל רעיון של פעולה או סולידריות חברתית", אבל היא מוכנה הפעם לנסות, כי "אני צריכה לצאת מעצמי" (עמ' 28). סיטואציה משעשעת וביקורתית למדי על כל מיני אופנות חברתיות ומגדריות. בהמשך המסע הנפתל היא נתפסת כ"מסיגת גבול" בידי שכן, "איכר חכם", יהודע ש"כל פעולה אנושית מכילה את תבוסתה", וכי "הפחד חזק מן האהבה". האיכר בקי בכתבי צ'כוב ובסיפורו "הגברת עם הכלבלב" ולדבריו זו "אחת היצירות הבודדות שלו שמניחות ברצינות אפשרות של אהבה... וגם זה בקושי, רק מחוץ לסדר החברתי" (עמ' 38). כלומר שוב ושוב הסדר החברתי או "המכלול", כשמו בנובלה, עומד בין האדם לבין חייו האמיתיים.

כדי לקשור את הקצוות אזכיר עוד התרחשות

מבחינה תיאולוגית, הוא לא רק הסתרת העתיד מידיעת האדם, אלא גם הסרת ההשגחה האלוהית מן העולם (כפי שארע, לדברי פרשנים אחדים, בשואה). בנובלה של מטלון גילוי הפנים של הגיבורה חושף בעצם את הפנים הנסתרות שלה, כלומר של האהבה, קרי של טירופה ברגע שהוסרה ממנה "ההשגחה הממסדית" (אבל לאו דווקא האלוהית, כלומר של אל לא ממסדי).

אדגים זאת בקטע נוסף. בתחילת הנובלה ממתינה הגיבורה למונית, "רצוי מהשטחים", שתסיע אותה ליעדה. אוספת אותה מונית נהוגה בידי פאוזיה, ששמה בעצם ליאורה. למשפחה שלה היתה חנות למחוכים ברמאללה, ולאחר שפשטה רגל השכירו אותה לחמאס וייצרו בה מחוכי נפץ, שפאוזיה דגמנה. כאשר הנוסעת שואלת אותה אם איננה חוששת לנסוע בכל המקומות המסוכנים הללו, משיבה לה פאוזיה במילים: "אלוהים לא מכיר אותי". ואילו כאשר מבקשת פאוזיה מהנוסעת שלה לומר מה בדיוק הסיפור שלה, אומרת לה הגיבורה: "אהבנו בטירוף, ברחנו בטירוף, ובסוף הוא לא בא בגלל המכלול. אני הולכת לשרוף לו..."

לפנינו שפע של הקשרים - פוליטי (רצוי מהשטחים), זהותי (פאוזיה שהיא בעצם ליאורה), אמוני ("אלוהים לא מכיר אותי") וכדומה - שגלסנר לא מזכיר כלל. עבורו כל הסיפור הוא "אהבנו בטירוף, ברחנו בטירוף" וחסל.

אלא שצריך לשים לב לעובדה שהמילה "מכלול" מודגשת במקור בגופן שונה ובאות מוטה, וברור שיש לכך כוונה מיוחדת. פאוזיה אומרת: "האהבה היא הזרוע שמושטת לך מהעולם ועוקרת אותך מתוכו". אחר כך היא שואלת את הגיבורה מהו המכלול, ועל כך זו משיבה לה: "אישיות ציבורית וסמכות מוסרית". פאוזיה, שחשה בפוטנציאל המהפכני של התשובה, מגיבה בשריקת התפעלות: "הלכת על הכסף הגדול, עיוני. איזה ארגון שלח אותך" (עמ' 16).

"המכלול" הוא מושג מתחום הפילוסופיה האידיאליסטית, והוא מציין את מכלול ההווה הנתפסת כאחדות קוהרנטית אחת. הגיבורה מגדירה אותה "אישיות ציבורית וסמכות מוסרית", דהיינו זו הכופה על אהובה כללי התנהגות המרחיקים אותו ממנה. פאוזיה, ש"אלוהים לא מכיר אותה", רואה נכוחה את "האהבה כזרוע שמושטת לך מהעולם ועוקרת אותך מתוכו", כלומר מתוך "המכלול".

איני בטוח אם מטלון מודעת לכך, אבל המהלך הראשון של הוגה הדעות היהודי פרנץ רוזנצווייג בספרו המהפכני *כוכב הגאולה*,